

Συμπληρωματικά Κείμενα

Με βάση τα παρακάτω συμπληρωματικά κείμενα οι διδάσκοντες μπορούν να δώσουν σχετικές εργασίες στους μαθητές.

Συμπληρωματικό Κείμενο 1

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Το 517, ο Αναστάσιος δέχτηκε μια αντιπροσωπεία κληρικών από τη Ρώμη που έδειξε πόσο είχαν απομακρυνθεί αναμεταξύ τους το ανατολικό και το δυτικό τμήμα της χριστιανοσύνης. Η καθολική εκκλησία στη Δύση είχε γίνει μια κλειστή ελίτ – όπως μια αποικιακή δύναμη σε υπανάπτυκτες χώρες, θεωρούσε τον εαυτό της υποχρεωμένο να επιβάλει τις απόψεις της, έστω και με τη βία, στον «καθυστερημένο κόσμο». Στηριγμένοι στο αριστοκρατικό τους υπόβαθρο, οι συγκλητικοί-επίσκοποι υψώνονταν όλο και περισσότερο πάνω από τις παθητικές, ακαλλιέργητες μάζες. Συνήθιζαν να υπαγορεύουν στους κοσμικούς άρχοντες τι να πράξουν. Οι Ρωμαίοι πρέσβεις διαμήνυσαν στον Αναστάσιο πως όφειλε να επιβάλει την καθολική πίστη στις επαρχίες του με την επιμονή ενός σταυροφόρου. Στον αυτοκράτορα του ανατολικού τμήματος τέτοιες συμβουλές έρχονταν από έναν άλλο πιο βάρβαρο κόσμο. Με επιστολή του ο Αναστάσιος απάντησε πως δεν επρόκειτο να βάψει τους δρόμους των πόλεων με αίμα για να επιβάλει τις απόψεις μιας φατρίας πάνω σε όλες τις άλλες. Καθήκον του δεν ήταν να βγάλει στην παρανομία τη μισητή αυτοκρατορία αλλά να βρει έναν τρόπο μέσα από τον οποίο οι ποικίλες απόψεις των υπηκόων του θα μπορούσαν να συγκεραστούν: «Ειρήνη σας αφήνω», έγραψε στον Πάπα, «τη δική μου ειρήνη σας δίνω».

Εδώ οι δρόμοι χωρίζουν: στη δυτική Ευρώπη κατά τον Μεσαίωνα κυριάρχησε η ιδέα της στρατευμένης εκκλησίας· στο Βυζάντιο, μια σταθερή και ενωμένη αυτοκρατορία με μακρά παράδοση στην πολιτική της συναίνεσης (consensus), παρά τις φαινομενικές της διαφωνίες, προσηλώθηκε στο ιδεώδες της «ειρήνης της εκκλησίας». Η τελευταία πρόταση που απηύθυνε ο Αναστάσιος στον πάπα προαναγγέλλει το μεγαλείο του Ιουστινιανού: «Μπορούμε να ανεχόμαστε να μας παρεμποδίζουν, μπορούμε να ανεχόμαστε να μας προσβάλλουν· δεν μπορούμε να ανεχθούμε να μας διατάσσουν».

Peter Brown, Ο κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας 150-750 μ.Χ., εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σσ. 156-157

Συμπληρωματικό Κείμενο 2

Η ΝΟΡΜΑΝΔΙΚΗ ΕΠΙΘΕΣΗ ΕΓΚΑΙΝΙΑΖΕΙ ΤΗΝ ΕΝΟΠΛΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ ΜΕ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Πάντως, η αντιβυζαντινή πολιτική των νορμανδών σημειώνει ένα σημαντικό σταθμό στην εξέλιξη των σχέσεων ανάμεσα στη χριστιανική Δύση και στη χριστιανική Ανατολή, γιατί εγκαινιάζει την ένοπλη σύγκρουση της Δύσης με το Βυζάντιο. Αυτό δεν ήταν για τους βυζαντινούς σημάδι ζωτικότητας και δύναμης ενός κόσμου που ανέβαινε, αλλά η πραγματοποίηση σκοτεινών σχεδίων που έκαναν αυτοί οι βάρβαροι λαοί, επιθυμώντας να μειώσουν την ένδοξη Αυτοκρατορία του Βυζαντίου, του κόσμου, που το μόνο του κρίμα ήταν ότι δεν υπάκουσε στην Εκκλησία της Ρώμης.

Έτσι με τη σειρά τους οι νορμανδικές επιθέσεις, τραυμάτισαν βαθιά τους χριστιανούς της Ανατολής, που τις είδαν σα δείγμα προδοσίας και αδελφοκτόνου πολέμου. Εξάλλου επηρέασαν την κρίση των βυζαντινών για κάθε επιχείρηση στην οποία είχαν αναμιχθεί οι νορμανδοί και εξέθεσαν στα μάτια τους ακόμα και τις πιο αξιέπαινες προσπάθειες της δυτικής χριστιανοσύνης, που αγωνιζόταν για την κοινή πίστη. Μπορούμε να πούμε ότι για το μέσο βυζαντινό, η νορμανδική επίθεση φάνηκε από τη μια μεριά σαν συνέπεια του σχίσματος των Εκκλησιών και της παπικής απιστίας, και από την άλλη, σαν προοίμιο των σταυροφοριών, που γρήγορα θεωρήθηκαν σαν η πιο φοβερή μορφή της δυτικής επίθεσης. Πράγματι, η συμμετοχή κι ακόμα περισσότερο ο σημαντικός ρόλος, που έπαιξαν οι νορμανδοί στις πρώτες σταυροφορίες, ιδιαίτερα κάτω από την καθοδήγηση του Βοημούνδου (πολύ γνωστού στους Βυζαντινούς γιατί είχε λεηλατήσει προηγούμενα το έδαφος τους) και κυρίως η εξοργιστική σύμπτωση της μεγάλης νορμανδικής εκστρατείας εναντίον της Ελλάδας, με την κήρυξη της δεύτερης σταυροφορίας, που οι στρατοί της αποδείχτηκαν ιδιαίτερα απειλητικοί για την Κωνσταντινούπολη, επιβεβαίωσαν τη δυσπιστία των βυζαντινών απέναντι στη σταυροφορία, παπικής στρατιωτικής επιχείρησης ξένης προς κάθε βυζαντινή αντίληψη για τον πόλεμο.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, ό.π., σσ. 90-91

Συμπληρωματικό Κείμενο 3

ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΑΠΟΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ

Μπορούμε ανεπιφύλακτα να θεωρήσουμε ότι ο δωδέκατος αιώνας στάθηκε η περίοδος που κατά τη διάρκειά της, η ταυτότητα ανάμεσα στα δύο μέρη της χριστιανοσύνης άλλαξε σε ετερότητα και διαφορισμό, που το βάθος τους μεγάλωσε με τον καιρό, ώσπου επέτρεψε το οριστικό τους διαζύγιο, το οποίο σφραγίσθηκε την αυγή του δέκατου τρίτου αιώνα, με την καταστροφή του βυζαντινού κράτους από τους στρατούς της τέταρτης σταυροφορίας το 1204. Θα

έπρεπε ίσως να πούμε, ότι αυτή η έκβαση δικαίωσε εκ των υστέρων όλη τη δυσπιστία των βυζαντινών απέναντι στη Δύση; Οπωσδήποτε κατέστησε στο εξής αδύνατη κάθε πραγματική συνεννόηση ανάμεσα στα δύο τμήματα της χριστιανοσύνης εναντίον των απίστων και ώθησε τους βυζαντινούς σ' ένα αντιλατινικό πάθος, που όπως θα δούμε, τους οδήγησε συχνά σ' ενέργειες αντίθετες ακόμα και με τα συμφέροντα του κράτους της.

Η πηγή των αντιλατινικών αισθημάτων, που η εξέλιξή τους θα πάρει βίαιες μορφές κυρίως στο βυζαντινό λαό, δεν βρίσκεται καθόλου, όπως θα περίμενε κανείς, στο σχίσμα του 1054 (άλλωστε, αυτό, υπήρξε μια υπόθεση των εκκλησιαστικών αρχών που πέρασε σχεδόν απαρατήρητη από το λαό), αλλά στη νορμανδική επίθεση, που θεωρήθηκε εξαιτίας των προνομιακών σχέσεων των νορμανδών με τον πάπα και εξαιτίας της σύμπτωσής της με τις σταυροφορίες, ως μια σημαντική πλευρά ενός εκτεταμένου ανομολόγητου σχεδίου της παπwsύνης εναντίον του ορθόδοξου κόσμου. Κατά τον ίδιο τρόπο, λίγο αργότερα, ο βυζαντινός κόσμος θα θεωρήσει τη σταυροφορία ως μια επιχείρηση που έκρυβε κάτω από ευσεβείς σκοπούς, σκοτεινά σχέδια των αγροίκων στρατιωτών της Δύσης εναντίον της Αυτοκρατορίας και του πλούτου της. Ας ομολογήσουμε ότι βρισκόμαστε πολύ μακριά από τη «χριστιανική ειρήνη», που υπήρξε εντούτοις για μια μεγάλη περίοδο της ιστορίας της Ευρώπης η προέκταση της «ρωμαϊκής ειρήνης», που και οι δυο εκφράστηκαν, σύμφωνα με τις καλύτερες παραδόσεις του Βυζαντίου, με τ' αποτελέσματα της «βυζαντινής ειρήνης», με την τάξη δηλαδή της Αυτοκρατορίας των χριστιανών της Ανατολής.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, ό.π., σσ. 94-95

Συμπληρωματικό Κείμενο 4

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΟΙ

Στο Βυζάντιο δημιουργείται και ευδοκιμεί αυτή τη στιγμή ένα νέο είδος εκκλησιαστικής λογοτεχνίας: Οι πραγματείες εναντίον των Λατίνων. Εκθέτουν εκτεταμένα και με εντυπωσιακές για τα απλά μυαλά λεπτομέρειες, τις πλάνες των Λατίνων, των ρωμαίων χριστιανών δηλαδή. Γίνονται ένα είδος εγκόλπιου του τέλειου ορθόδοξου, που οφείλει να γνωρίζει όλες τις μομφές εναντίον της Εκκλησίας της Ρώμης και των υπηρετών της. Οι πραγματείες αυτές, αποκτούν μια όλο και πιο πλατιά διάδοση και γίνονται δεκτές με ενθουσιασμό, από ένα λαϊκό κοινό, επηρεαζόμενο από την εκκλησία, που χάρη στην οργάνωσή της, μπορούσε να συγκινεί γρήγορα και αποτελεσματικά όλους τους βυζαντινούς πληθυσμούς, που φανατίζονταν πάντα, όπως το υπογραμμίσαμε αρκετά, με ζητήματα θρησκευτικά και δογματικά.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, ό.π., σσ. 88-89

Συμπληρωματικό Κείμενο 5

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΟΙ

Είναι γεγονός ότι γύρω στο δέκατο τρίτο αιώνα, ο βυζαντινός λαός θεωρεί ότι είναι θύμα μιας συνδουασμένης επίθεσης του δυτικού κόσμου στο σύνολό του. Ανόσια επιχείρηση, που την ένιωσαν οι βυζαντινοί σα μια προσβολή εναντίον του Θεού, επειδή απέβλεπε κατά τη γνώμη τους, στην καταστροφή της «Χριστιανικωτάτης Αυτοκρατορίας», «Του Κράτους που προστάτευε και αγαπούσε ο Θεός», σύμφωνα με τους όρους που χρησιμοποιήθηκαν σ' επίσημες πράξεις για να προσδιορίσουν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία σ' όλη τη διάρκεια της ζωής της.

Ωστόσο, η σύγκρουση της Δύσης με το Βυζάντιο, που άρχισε με τους νορμανδικούς πολέμους, οι οποίοι ξέσπασαν σε μια στιγμή κατά την οποία η Αυτοκρατορία συγκλονιζόταν στην Ανατολή από τις τουρκικές προόδους, θεωρήθηκε από τους βυζαντινούς σαν μια απόδειξη του δυτικού ιμπεριαλισμού, που εκδηλώθηκε ταυτόχρονα σε πολλά πεδία: πνευματικός ιμπεριαλισμός, εξαιτίας του σχίσματος και της εχθρότητας της παπωσύνης, στρατιωτικός και πολιτικός ιμπεριαλισμός, εξαιτίας των νορμανδικών κινήσεων και των αποτελεσμάτων των σταυροφοριών, οι οποίες, ας μη το ξεχνάμε, κατέληξαν όχι μόνο στην απελευθέρωση των Αγίων Τόπων, αλλά επίσης και στη σύσταση λατινικών κρατών στην Ανατολή. Και τέλος οικονομικός ιμπεριαλισμός, εξαιτίας της επιρροής, που άσκησαν οι δυτικοί έμποροι, κυρίως οι Ιταλοί, όχι μόνο στο διεθνές εμπόριο (αποτέλεσμα ακριβώς της δημιουργίας κρατών των σταυροφόρων) αλλά επίσης και στην ίδια την αγορά της Αυτοκρατορίας. Αυτό το τελευταίο γεγονός, που οι συνέπειές του υπήρξαν αργότερα καταστροφικές για την ευημερία της Αυτοκρατορίας και την ευημερία των πολιτών της, παραμένει ακόμα και με απροσδόκητο τρόπο, σαν συνέπεια της νορμανδικής επίθεσης, που χωρίς συζήτηση, σημαδεύει την οριστική καμπή στις σχέσεις ανάμεσα στη Δύση και στην Ανατολή σ' όλα τα πεδία.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, ό.π., σσ. 95-96

Συμπληρωματικό Κείμενο 6

ΤΑ ΠΡΩΤΕΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

Η ιστορική θεμελίωση των πρωτείων του βυζαντινού αυτοκράτορα ως διαδόχου του πρώτου χριστιανικού αυτοκράτορα, που καθιερώθηκε χάρη στην αναφορά στον Κωνσταντίνο επέτρεπε στο Βυζάντιο να βλέπει με συγκατάβαση τα λίγα δικαιώματα των δυτικών μοναρχών και των περιοχών, τις οποίες είχε διατρέξει ο Μέγας Κωνσταντίνος και που είχαν γίνει συχνά μάρτυρες των πράξεών του.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, ό.π., σ. 57

Ήταν φανερό, ότι έτσι που παρουσιαζόταν η κατάσταση με την «δωρεά του Κωνσταντίνου» επέτρεπε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία να θεωρείται συνέχεια της

Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ως διάδοχος, κληρονόμος και κληροδόχος της Ρώμης. Έτσι κάθε άλλη απαίτηση για τον αυτοκρατορικό τίτλο από την πλευρά κάθε άλλου μονάρχη αντικρουόταν ως παράνομη. Αυτό το επιχείρημα ίσχυε κυρίως για τη Γερμανική Αυτοκρατορία.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, ό.π., σ. 58

Συμπληρωματικό Κείμενο 7

ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Αλλά την πρώτητην πραγματικήν άνησιν εγνώρισαν αι βυζαντιναί σπουδαί εις την Γαλλίαν του Βασιλέως-Ηλίου. Υπό την αιγίδα του Λουδοβίκου ΙΔ΄ και του επί των Εσωτερικών υπουργού Colbert το βασιλικόν τυπογραφείον του Λούβρου εξέδοτο, μερίμνη των καλυτέρων φιλολόγων της εποχής, επιμελώς προγραμματισθείσαν σειράν βυζαντινών κειμένων. Είναι η περίφημος Βυζαντίς του Λούβρου, αποτελεσθείσα τελικώς εκ 42 τόμων. Περί του εγχειρήματος πληροφορεί Προτρεπτικόν, προταχθέν της εκδόσεως του Περί πρεσβειών έργου του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (1648), δι΄ου εκαλούντο εις συνεργασίαν αι επιστημονικαί δυνάμεις της εποχής και εξήρετο η σημασία της Ιστορίας του Βυζαντίου. Εκτός των κυρίως ιστοριογραφικών έργων, οι συνεργάται της σειράς ησχολήθησαν με την έκδοσιν σημαντικών νομικών και εκκλησιαστικών πηγών, ως είναι τα πρακτικά των συνόδων υπό του ιησουΐτου Phillipe Labbe (Labbaeus, 1607-1667), το μη εισέτι αντικατασταθέν Ευχολόγιον sive rituale Graecorum, Venetiis 1730, ανατύπωσις 1960, υπό του δομηνικανού Jacques Goar (1601-1653), τα Βασιλικά υπό του νομομαθούς Charles Annibal Fabrot (1580-1659) και τα έργα εκκλησιαστικών πατέρων υπό του δομηνικανού Fr. Combefis (1605-1697).

Χριστοφιλοπούλου Αικ., *Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Α΄, (324-610), Αθήνα, 1975, σσ. 3-4

Συμπληρωματικό Κείμενο 8

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΛΟΓΙΟΙ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

(ως διδάσκαλοι της ελληνικής – ως αντιγραφείς ελληνικών χειρογράφων)

Ο Μανουήλ Χρυσολωράς, ο Ιωάννης Αργυρόπουλος, ο Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ο Μιχαήλ Αποστόλης, ο Ιανός Λάσκαρις, ο Κωνσταντίνος Λάσκαρις, ο Αλέξιος Λάσκαρις Φιλανθρωπινός, ο πολύς Βησσαρίων, του οποίου η προσωπική βιβλιοθήκη απετέλεσε τον πυρήνα της εν Βενετία Μαρκιανής, κατέχουν εξέχουσαν μεταξύ αυτών θέσιν.

Οι επήλυδες, ως διδάσκαλοι της ελληνικής -την οποίαν οι ξένοι ελάχιστα εγνώριζον- και ως αντιγραφείς ελληνικών χειρογράφων, προσέφερον μεγάλας υπηρεσίας. Η έλλειψις ειδικωτέρων γνώσεων δεν επέτρεπε πάντοτε εις τους

ξένους λογίους να διακρίνουν τους βυζαντινούς συγγραφείς από των της ελληνικής αρχαιότητας, τοσούτω δε μάλλον καθ' όσον και τα όρια του τέλους του αρχαίου κόσμου ήσαν ασαφή. Η αναζήτηση χειρογράφων εις την Ανατολήν ωδήγησεν εις γνωριμίαν με τα μνημεία και τον πολιτισμόν της βυζαντινής αυτοκρατορίας και διήγειρε το ενδιαφέρον. Αλλ' η καταδίκη του Βυζαντίου ως σχισματικού ωρθούτο πάντοτε ως φράγμα.

Χριστοφιλοπούλου Αικ., Βυζαντινή Ιστορία, τ. Α' (324-610), Αθήνα, 1975, σσ. 1-2

Συμπληρωματικό Κείμενο 9

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ - ΤΕΧΝΗ

Η ιδέα μιας Αναγέννησης είχε κερδίσει έδαφος στην Ιταλία από την εποχή του Τζιόττο. Τότε, όταν επαινούσαν έναν ποιητή ή έναν καλλιτέχνη, έλεγαν πως η δουλειά του ήταν εξίσου καλή με των αρχαίων. Με αυτό τον τρόπο εγκωμίασαν τον Τζιόττο ως τον ζωγράφο που οδήγησε σε μια αληθινή αναβίωση της τέχνης και μ' αυτό εννοούσαν πως το έργο του ήταν εξίσου καλό με των ξακουστών καλλιτεχνών που επαινούσαν στα βιβλία τους οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι συγγραφείς. Το γεγονός ότι αυτή η ιδέα διαδόθηκε ειδικά στην Ιταλία, δεν είναι περίεργο. Οι Ιταλοί είχαν σαφή επίγνωση πως στο παρελθόν η χώρα τους, με πρωτεύουσα τη Ρώμη, υπήρξε το κέντρο του πολιτισμένου κόσμου, και πως η δύναμη και η δόξα της έσβησαν από τότε που οι γερμανικές φυλές, οι Γότθοι και οι Βάνδαλοι, είχαν εισβάλει στη χώρα και διέλυσαν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η ιδέα μιας αναβίωσης ήταν στενά δεμένη για τους Ιταλούς με την ιδέα μιας αναγέννησης «του μεγαλείου της Ρώμης». Η περίοδος που μεσολαβούσε ανάμεσα στην κλασική εποχή, στην οποία ανέτρεχαν με περηφάνια, και τη νέα εποχή που προσδοκούσαν, ήταν απλώς ένα θλιβερό διάλειμμα. «Το μεσοδιάστημα». Η ιδέα λοιπόν της αναγέννησης ευθυνόταν για την αντίληψη πως το μεσοδιάστημα ήταν ένας Μεσαίωνας, όρος που χρησιμοποιούμε ακόμη. Και καθώς οι Ιταλοί θεωρούσαν τους Γότθους υπαίτιους για τον αφανισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, έδωσαν στην τέχνη της ενδιάμεσης περιόδου το όνομα γοτθική, εννοώντας βάρβαρη – όπως χρησιμοποιούμε τώρα τη λέξη βανδαλισμός, όταν αναφερόμαστε σε όσους καταστρέφουν ωραία πράγματα χωρίς λόγο.

Ξέρουμε σήμερα πως οι θεωρίες αυτές των Ιταλών δεν βασίζονταν στην πραγματικότητα. Επρόκειτο, στην καλύτερη περίπτωση, για μια χοντροκομμένη και υπεραπλουστευμένη εικόνα της πραγματικής πορείας των γεγονότων. Είδαμε πως κάπου επτακόσια χρόνια χωρίζαν τους Γότθους από την εμφάνιση της τέχνης που αποκαλούμε σήμερα γοτθική.

Gombrich, Το χρονικό της τέχνης, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1994, σ. 223

Συμπληρωματικό Κείμενο 10

Η ΤΕΧΝΗ ΣΤΗΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ

Έτσι, τα επιτεύγματα του Τζιόττο υπήρξαν γι' αυτούς μια τεράστια καινοτομία, μια αναγέννηση των μεγάλων και υψηλών ιδανικών στην τέχνη. Οι Ιταλοί του δέκατου τέταρτου αιώνα πίστευαν πως η τέχνη, η επιστήμη και η παιδεία είχαν ακμάσει στην κλασική εποχή, πως όλα αυτά καταστράφηκαν σχεδόν από τους βαρβάρους του Βορρά και πως ο δικός τους ρόλος ήταν ν' αναστήσουν το ένδοξο παρελθόν και να δημιουργήσουν μια νέα εποχή.

Σε καμιά άλλη πολιτεία δεν ήταν τόσο έντονη αυτή η αίσθηση εμπιστοσύνης κι ελπίδας όσο στην πλούσια εμπορική πόλη, τη Φλωρεντία, την πόλη του Δάντη και του Τζιόττο. Εκεί ακριβώς, τις πρώτες δεκαετίες του δέκατου πέμπτου αιώνα, μια ομάδα καλλιτεχνών ξεκίνησε αποφασιστικά, με σκοπό να δημιουργήσει μια νέα τέχνη και να ξεκόψει από τις ιδέες του παρελθόντος.

Η ηγετική φυσιογνωμία σ' αυτήν την ομάδα ήταν ένας αρχιτέκτονας, ο Filippo Brunelleschi (1377-1446).

Gombrich, ό.π., σσ. 223-224

Συμπληρωματικό Κείμενο 11

ΟΙ ΑΥΛΕΣ ΚΕΝΤΡΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

Στη δυτική κοινωνία, την εποχή εκείνη που ονομάζουμε Αναγέννηση, με μια κίνηση που απλώθηκε αργά σε όλη την Ευρώπη -για να καταλαγιάσει ξανά, αλλού νωρίτερα αλλού αργότερα-, απόκτησε νέα όψη και νέα σημασία και η Αυλή, και η έδρα του ηγεμόνα.

Στις κινήσεις εκείνης της εποχής, οι αυλές καθίστανται βαθμηδόν τα αυθεντικά κέντρα διάπλασης του ευρωπαϊκού ύφους. Στην προηγούμενη φάση, ήσαν υποχρεωμένες – ανάλογα με τους κοινωνικούς συσχετισμούς δυνάμεων- να μοιράζονται τη λειτουργία αυτήν πότε με την Εκκλησία, πότε με τις πόλεις, πότε με τις διασκορπισμένες σε ολόκληρη την επικράτεια αυλές των μεγάλων φεουδαλικών υποτελών και των ιπποτών, ή να την αφήνουν κατά διαστήματα εντελώς σε αυτά τα άλλα κέντρα. Στο εξής, οι αυλές της κεντρικής εξουσίας μοιράζονταν το πολύ-πολύ σε γερμανικά, και ιδιαίτερα σε προτεσταντικά, εδάφη τη λειτουργία τους με το πανεπιστήμιο, εργαστήριο διαμόρφωσης του σώματος των υπαλλήλων των ηγεμόνων, ενώ στις ρωμανικές και ίσως –πράγμα που μένει να επαληθευθεί- σε όλες τις καθολικές χώρες, η σημασία των ηγεμονικών αυλών και της αυλικής κοινωνίας ως αρχής που ασκεί τον κοινωνικό έλεγχο, ως οργάνου που διαμορφώνει και παρέχει υποδείγματα ανθρώπινης συμπεριφοράς, ξεπερνά κατά πολύ αυτήν του πανεπιστημίου και όλων των άλλων κοινωνικών μορφωμάτων εκείνης της εποχής. Όχι ξεκάθαρα, ακόμα, η φλωρεντινή πρώιμη αναγέννηση –την οποία εκπροσωπούν άνδρες όπως ο Masaccio, ο Ghiberti, ο

Brunelleschi και ο Donatello-, εντονότερα η καλούμενη ιταλική κλασική αναγέννηση, σαφέστατα το μπαρόκ, το ροκοκό, τα στυλ του Λουδοβίκου ΙΕ΄ και του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ και, τελικά, το «αυτοκρατορικό» στυλ, το «empire» -ήδη μεταβατικότερο από το τελευταίο, δηλαδή αναμεμιγμένο με βιομηχανικά – αστικά χαρακτηριστικά-, είναι όλα αυλικά στυλ.

Νόρμπερτ Ελίας, Η εξέλιξη του Πολιτισμού, τ. Β΄, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σσ. 12-13

Συμπληρωματικό Κείμενο 12

ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΣ «ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ»

Πέρα από το βιβλίο, οι ουμανιστικές ιδέες διασπείρονται μέσω ενός δικτύου σχέσεων, μιας «Δημοκρατίας των Γραμμάτων». «Μονάρχης» αυτής της πρώτης Ευρώπης των διανοουμένων είναι ο Έρασμος από το Ρότερνταμ (1469-1536). Μετά από μια περίοδο διαμονής στο Παρίσι, όπου συχνάζει σε κύκλους διανοουμένων, τούτος ο μοναχός αρχίζει μια ζωή αδιάκοπων ταξιδιών για να συναντήσει ουμανιστές της εποχής του. Στην Αγγλία συναντά τον Τζων Κόλετ και γίνεται φίλος του Τόμας Μορ. Διαμένει στη Ρώμη, την Πάντοβα και τη Βενετία όπου συναναστρέφεται τον Άλδο Μανούτιο. Επιστρέφοντας στο Παρίσι εκδίδει το Μωρίας εγκώμιον. Μεγάλος δάσκαλος ολόκληρης της καλλιεργημένης Ευρώπης, τιμάται και θαυμάζεται ως ο μεγαλύτερος διανοούμενος της εποχής του. Έχοντας ονομαστεί σύμβουλος του πρίγκιπα Καρόλου της Βουργουνδίας (του μελλοντικού Καρόλου Κουίντου), συντάσσει γι' αυτόν την Παιδεία του χριστιανού πρίγκιπα (Institutio principis christiani). Αρνείται τις προσφορές που του κάνουν οι μεγάλοι ηγεμόνες, έτσι ώστε να ολοκληρώσει στη Βασιλεία μια κριτική έκδοση της Καινής Διαθήκης. Πεθαίνει εκεί συνταραγμένος από τη λουθηρανική μεταρρύθμιση, στην οποία βλέπει μια ολέθρια εκτροπή του στοχασμού των ουμανιστών.

Berstein - Milza, Ιστορία της Ευρώπης, τ. Α΄, σσ. 317-319

Συμπληρωματικό Κείμενο 13

ΣΤΟΧΟΙ ΤΩΝ ΟΥΜΑΝΙΣΤΩΝ

Η μεγάλη φιλοδοξία των ουμανιστών είναι να δώσουν αξία στον Άνθρωπο και την αξιοπρέπειά του, τόσο στο ατομικό όσο και στο κοινωνικό επίπεδο, και να προσδιορίσουν μια τέχνη του ζην που θα έχει ως κανόνα την πραγματοποίηση αυτού του στόχου.

Berstein - Milza, ό.π., σ. 314

Συμπληρωματικό Κείμενο 14

ΟΥΜΑΝΙΣΤΕΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Οι προσανατολισμοί των ουμανιστών της βόρειας Ευρώπης είναι τελείως διαφορετικοί. Η Αγγλία, οι Κάτω Χώρες ή η Ρηνανία προσκολλώνται λιγότερο στο ύφος απ' ό,τι στο στοχασμό. Το ουσιώδες, από τη σκοπιά τους, είναι να θέσουν την επιστήμη του ουμανισμού στην υπηρεσία μιας αναγέννησης του χριστιανισμού. Ο θαυμασμός για τους στοχαστές της Αρχαιότητας πρέπει να προετοιμάζει για την καλύτερη υποδοχή του χριστιανικού μηνύματος. Εκεί βρίσκεται το θεμέλιο του στοχασμού του Τζων Κόλετ, του Έρασμου, του Ρόυχλιν ή του Τόμας Μορ. Από εκεί ο ουμανισμός της βόρειας Ευρώπης προετοιμάζει τους δρόμους της Μεταρρύθμισης.

Berstein - Milza, ό.π., σ. 320

Συμπληρωματικό Κείμενο 15

ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ

Η τυπογραφία παίζει καθοριστικό ρόλο στη διάδοση του ουμανισμού. Με την κεφαλαιώδη εφεύρεση των κινητών στοιχείων (περί το 1450 στη Ρηνανία) η τυπογραφία γνωρίζει αξιοσημείωτη ανάπτυξη στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Τα τυπογραφεία της Μαγεντίας και του Στρασβούργου, αυτά της Βενετίας –όπου ο Άλδος Μανούτιος διαδίδει την εφεύρεση-, κατόπιν το Παρίσι, η Λυόν, η Βασιλεία ή η Αμβέρσα γίνονται εστίες του ουμανισμού στις οποίες συγκεντρώνονται οι διανοούμενοι. Πάνω απ' όλα η διάδοση του βιβλίου γίνεται βασικό όργανο διασποράς των ιδεών: σ' όλη τη διάρκεια του αιώνα εκδίδονται 150.000 ως 200.000 έργα, που αντιπροσωπεύουν συνολικά περισσότερα από 150 εκατομμύρια αντίτυπα. Στα θρησκευτικά έργα, που πάντα αποτελούν την πλειονότητα, προστίθενται πλέον τα έργα των ουμανιστών: κείμενα της Αρχαιότητας στην πρωτότυπη γλώσσα ή σε μετάφραση, επιστημονικά βιβλία, πρωτότυπα έργα, όπως τα Γνωμικά (Adagia) και οι Οικογενειακές συνομιλίες (Colloquia familiaria) του Έρασμου, τα οποία είναι σημαντικές εκδοτικές επιτυχίες.

Berstein - Milza, ό.π., σ. 317

Συμπληρωματικό Κείμενο 16

ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΣ - ΟΙ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΡΑΣΜΟΥ

Οι περιπλανήσεις του Έρασμου διαγράφουν εν μέρει τα σύνορα αυτής της «Δημοκρατίας των Γραμμάτων» που συγκροτείται γύρω από την κουλτούρα και

τις αξίες των ουμανιστών. Έτσι, από τη Φλωρεντία ως την Αμβέρσα, από τη Βασιλεία ως το Παρίσι, από την Κολωνία ως την Οξφόρδη, δημιουργείται μια ιντελιγκέντσια τα μέλη της οποίας αλληλογραφούν, μάχονται για τις ιδέες τους, συναντώνται, διδάσκουν και δημοσιεύουν. Αυτός ο περιορισμένος κύκλος περιλαμβάνει κληρικούς (τον αρχιερέα Σαντολέ ή τον θεολόγο Τζων Κόλετ), εμπόρους (ο Γκιγιώμ Μπυντέ είναι πρόεδρος των εμπόρων του Παρισιού), τυπογράφος (τον Άλδο Μανούτιο), γιατρούς (τον Ραμπελαί), ευγενείς (τον Πίκο ντέλα Μιράντολα, τον Ούλριχ φον Χούτεν ή τον Πιερ ντε Ρονσάρ), ακόμα και πολιτικούς (ο Τόμας Μορ υπήρξε καγκελάριος της Αγγλίας). Οι ίδιοι οι ηγεμόνες δεν διστάζουν να συμμετάσχουν στην κίνηση: ο Ερρίκος Η΄ της Αγγλίας αλληλογραφεί με τον Έρασμο και ο Φραγκίσκος Α΄ της Γαλλίας ενδιαφέρεται για τον ουμανισμό παρακινημένος από την αδελφή του Μαργαρίτα της Ανγκουλέμ. Αυτοί οι άνθρωποι και αυτές οι ιδέες κινούνται γύρω από τα κέντρα τυπογραφίας και τις πανεπιστημιούπολεις: στη Βενετία γύρω από τον Άλδο Μανούτιο στη Βασιλεία γύρω από τους τυπογράφους Άμερμαχ και Φρόμπεν, στη Λυόν όπου ο τυπογράφος Σεμπασιέν Γκρυφ προσελκύει τον Ραμπελαί και τον Ετιέν Ντολε, αλλά και στις πόλεις των μεγάλων ανανεωμένων πανεπιστημίων στην Αλκαλά δε Ενάρες της Ισπανίας, την Πάντοβα της οποίας η ακτινοβολία απλώνεται σ' ολόκληρη την Ευρώπη, τη Λουβαίν όπου ο Έρασμος ιδρύει ένα Τρίγλωσσο Κολλέγιο, τέλος το Παρίσι όπου ο Φραγκίσκος Α΄ ιδρύει δίπλα στην παλιά Σορβόνη ένα βασιλικό κολέγιο (Collège des Trois Langues, 1530). Σ' αυτούς τους φάρους του ουμανισμού θα πρέπει να προστεθεί μια ολόκληρη σειρά εστιών οι οποίες, αν και όχι τόσο λαμπρές, δεν είναι λιγότερο δραστήριες: η «Δημοκρατία των Γραμμάτων» είναι σαφώς ευρωπαϊκής κλίμακας και απ' αυτήν διαδίδονται οι νέες ιδέες οι οποίες θα αποτελέσουν συστατικό στοιχείο της διαμορφούμενης ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Berstein - Milza, ό.π., σ. 319

Συμπληρωματικό Κείμενο 17

ΑΙΤΙΑ ΤΩΝ ΕΞΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ

Τα αρχικά εξερευνητικά ταξίδια οφείλονταν πρωταρχικά στις ισπανικές και πορτογαλικές φιλοδοξίες για συμμετοχή στο εμπόριο με την Ανατολή. Για αρκετό καιρό, αυτό το εμπόριο μονοπωλούνταν από τις ιταλικές πόλεις της Βενετίας και της Γένουας, με αποτέλεσμα να πληρώνουν οι κάτοικοι της Ιβηρικής χερσονήσου υψηλές τιμές για τα μπαχαρικά, τα μετάξια και τα φάρμακα που εισάγονταν από την Ανατολή. Ήταν λοιπόν εντελώς φυσικό να γίνουν απόπειρες από ναυτικούς που βρίσκονταν στην υπηρεσία των Ισπανών και των Πορτογάλων μοναρχών για να ανακαλύψουν καινούργιους δρόμους προς την Ανατολή, ανεξάρτητους από ιταλικό έλεγχο. Μια δεύτερη αιτία των εξερευνητικών ταξιδιών ήταν ο ιεραποστολικός πυρετός των Ισπανών. Η επιτυχής ισπανική σταυροφορία εναντίον των ισλαμικών δυνάμεων και η επανακατάκτηση της Ιβηρικής, είχε

δημιουργήσει ένα απόθεμα θρησκευτικού ζήλου που ζητούσε διέξοδο και πήρε τη μορφή επιθυμίας για προσηλυτισμό των υπερπόντιων «ειδωλολατρών». Σ' αυτές τις αιτίες πρέπει να προστεθεί το γεγονός ότι, οι πρόοδοι στις γεωγραφικές γνώσεις και την τεχνολογική πραγματογνωμοσύνη επέτρεψαν στους ναυτικούς να ξανοίγονται περισσότερο άφοβα στις ανοιχτές θάλασσες. Θα πρέπει ωστόσο να έχουμε υπόψη μας ότι όλες αυτές οι πρόοδοι δεν εμφανίστηκαν ξαφνικά στο 1490. Η διαδεδομένη αντίληψη ότι όλοι οι Ευρωπαίοι πριν από τον Κολόμβο πίστευαν ότι η Γη είναι επίπεδη, κάθε άλλο παρά σωστή είναι· θα ήταν αδύνατο μετά από τον 12^ο αιώνα, να βρεθεί έστω και ένας μορφωμένος που να πιστεύει ότι η Γη δεν είναι σφαιρική. Επιπλέον, τεχνολογικά βοηθήματα όπως η πυξίδα και ο αστρολάβος (συσκευή υπολογισμού της θέσης των ουράνιων σωμάτων) ήταν γνωστά πολύ πριν από τα ταξίδια του Κολόμβου. Οι Πορτογάλοι μάλιστα είχαν σαλπάρει θαρραλέα μέσα στον Ατλαντικό μέχρι τις Αζόρες (ένα τρίτο της απόστασης μέχρι τον Νέο Κόσμο) πριν από το 1350. Το πιθανότερο ήταν να έφταναν οι Ευρωπαίοι στην Αμερική και την Άπω Ανατολή πολύ νωρίτερα, αν δεν υπήρχε η τροχοπέδη της οικονομικής κρίσης και των πολιτικών αναταραχών του τέλους του Μεσαίωνα.

E. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τ. Α', εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σσ. 162-163

Συμπληρωματικό Κείμενο 18

Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ – ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ Η ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Στους τρεισήμισι αιώνες ανάμεσα στο 1450 και το 1800, επήλθαν τεράστιες αλλαγές στην ευρωπαϊκή οικονομική ζωή, που συνήθως ονομάζονται Οικονομική Επανάσταση. Αν και υπάρχει πολύ έδαφος για διαφωνίες στις λεπτομέρειες που αφορούν στις συνέπειες των αλλαγών αυτών, υπάρχει συμφωνία κατά κανόνα σε μερικές βασικές γενικεύσεις. Πάνω απ' όλα, η Εμπορική Επανάσταση περιέλαβε μια αλλαγή από την ημιαστική, τοπική, και, σε μεγάλο βαθμό, οικονομία απλής βιολογικής συντήρησης του πληθυσμού του Μεσαίωνα, στο δυναμικό, παγκόσμιο καπιταλιστικό καθεστώς της σύγχρονης εποχής. Η ανάκαμψη από τις οικονομικές καταστροφές του 14^{ου} αιώνα επιταχύνθηκε από τις υπερπόντιες ανακαλύψεις, την εισροή νέων ειδών κατανάλωσης και πολύτιμων μετάλλων, τη δημιουργία υπερπόντιων αγορών καθώς και την πρόοδο στη χρηματαγορά και το εμπόριο. Μεγάλοι αριθμοί ανθρώπων άρχισαν να ζουν από το εμπόριο και τη βιομηχανία, ενώ το κίνητρο του κέρδους έγινε εντονότερο από οποτεδήποτε άλλοτε. Ακόμα, στη διάρκεια της Εμπορικής Επανάστασης, αρχικά η Ισπανία και η Πορτογαλία και κατόπιν οι βορειοευρωπαϊκές χώρες, Αγγλία, Γαλλία και Ολλανδία, πήραν τη θέση των πόλεων της βόρειας Ιταλίας ως κέντρα της ευρωπαϊκής οικονομικής δραστηριότητας και ευημερίας. Τελικά, κατά τον 18^ο αιώνα, επαναστατικές εξελίξεις στην ευρωπαϊκή γεωργία έφεραν την ευρωπαϊκή οικονομία στο κατώφλι της Βιομηχανικής Επανάστασης. Στο σύνολό τους, όλες αυτές οι αλλαγές

σήμαιναν καινούργιο, χωρίς προηγούμενο, πλούτο για την Ευρώπη ενώ παράλληλα ήταν φορείς σημαντικών αλλαγών κοινωνικής οργάνωσης και υλικού πολιτισμού.

E. Burns, ό.π., σσ. 161-162

Συμπληρωματικό Κείμενο 19

Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ – ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΟ ΒΙΟΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΝΕΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ –ΖΑΧΑΡΗ, ΣΟΚΟΛΑΤΑ, ΚΑΦΕΣ, ΤΣΑΙ ΟΙ ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ ΤΟΥ ΚΑΠΝΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΑΦΕ

Αν αφήσουμε κατά μέρος τα βάσανα των ανατολικοευρωπαϊών δουλοπάροικων, ο 18^{ος} αιώνας είδε πραγματικά βελτιώσεις των βιοτικών συνθηκών των περισσότερων Ευρωπαίων. Έχουμε κιόλας δει ότι, νέα είδη τροφών συντέλεσαν στην εξάλειψη της πείνας. Κατά τα άλλα, οι φτωχοί παρέμειναν περίπου στην ίδια αθλιότητα που βρίσκονταν πάντα –η εξάλειψη των επιδημικών ασθενειών, όπως της ευλογιάς και της ελονοσίας, ολοκληρώθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος της μόνο στον 19^ο αιώνα- αλλά σημειώθηκαν βελτιώσεις στο βιοτικό επίπεδο των μέσων και ανώτερων τάξεων. Αυτό είναι φανερό από την αύξηση της κατά κεφαλήν κατανάλωσης ζάχαρης, σοκολάτας, καφέ και τσαγιού, που δεν υποκατέστησαν άλλα τρόφιμα και ποτά αλλά προστέθηκαν στη μέση διαίτα. Η αυξανόμενη ζήτηση λινού και βαμβακερού υφάσματος καθώς και ειδών πολυτελείας, όπως επίπλων από μαόνι, σχεδιασμένων από διάσημους τεχνίτες όπως οι Chippendale, Hepplewhite και Sheraton μπορούν να θεωρηθούν μια παραπέρα ένδειξη αυξανόμενης ευημερίας.

Η ευρεία εξάπλωση των συνηθειών του καπνίσματος και του καφέ τον 17^ο και 18^ο αιώνα είχε ενδιαφέρουσες κοινωνικές και, ίσως, ψυχολογικές συνέπειες. Αν και το φυτό του καπνού μεταφέρθηκε στην Ευρώπη από τους Ισπανούς, πενήντα χρόνια περίπου μετά την ανακάλυψη της Αμερικής, πέρασε άλλο ένα μισό αιώνα προτού η συνήθεια του καπνίσματος υιοθετηθεί από ένα σημαντικό αριθμό Ευρωπαίων. Αρχικά, πιστευόταν ότι το φυτό έχει θαυματουργές θεραπευτικές ιδιότητες και ονομαζόταν «Θεϊκό Ταμπάκο» και «Άγιο Νικοτιανό Φυτό». (Η λέξη «νικοτίνη» προήλθε από το όνομα του Jean Nicot, Γάλλου πρεσβευτή στην Πορτογαλία που έφερε το φυτό του καπνού στη Γαλλία). Η συνήθεια του καπνίσματος διαδόθηκε από Άγγλους εξερευνητές, ιδιαίτερα από τον σερ Ουώλτερ Ράλεϋ (Walter Raleigh), που την είχε μάθει από τους Ινδιάνους της Βιργινίας. Εξαπλώθηκε γρήγορα σε όλες τις τάξεις της ευρωπαϊκής κοινωνίας, παρά την καταδίκη του από τον κλήρο και το βασιλιά της Αγγλίας Ιάκωβο Α'. Η τεράστια δημοτικότητα της πόσης του καφέ τον 17^ο αιώνα είχε ακόμα σημαντικότερα κοινωνικά αποτελέσματα: καφενεΐα ξεπήδησαν σ' ολόκληρη την Ευρώπη και γρήγορα εξελίχθηκαν σε θεσμούς. Δεν παρείχαν μόνο διαφυγή από μια περιορισμένη και μονότονη σπιτική ζωή, για την πλειοψηφία των ανθρώπων, αλλά απέσπασαν και άλλους από τις καταχρήσεις της ταβέρνας και του χαρτοπαιγνίου. Επιπλέον, υπέθαλψαν μια οξύνοια και ενθάρρυναν πιο εκλεπτυσμένους τρόπους, ιδιαίτερα στο βαθμό που γίνονταν τόποι συνάντησης των λογοτεχνικών προσωπικοτήτων

της εποχής. Αν πρέπει να πιστέψουμε τη μαρτυρία Άγγλων ιστορικών, δεν υπήρχε κοινωνική ή πολιτική κίνηση που δεν είχε κάποια σχέση με χώρο όπου σέρβιραν καφέ.

Η συνύπαρξη πολιτισμένων καφενείων με την άνθιση της δουλείας αντανάκλα το γεγονός ότι, η Εμπορική Επανάσταση θεμελιώθηκε στην επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος και διατηρήθηκε με την αδιαφορία απέναντι στον ανθρώπινο πόνο. Παρ' όλα αυτά, τα οικονομικά πλεονεκτήματα που επιτεύχθηκαν με την Εμπορική Επανάσταση, πραγματικά ευεργέτησαν πολλούς και επρόκειτο να οδηγήσουν σε ακόμα μεγαλύτερα οικονομικά πλεονεκτήματα στους επόμενους αιώνες.

E. Burns, ό.π., σσ. 194-196

Συμπληρωματικό Κείμενο 20

ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΝΕΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

Πολύ σημαντικότερο ρόλο έπαιξε ωστόσο η αύξηση των μέσων διατροφής που επέφερε η Εμπορική Επανάσταση και οι βελτιώσεις στη γεωργία· όχι μόνο εμφανίστηκαν καινούργια προϊόντα, όπως οι πατάτες, το καλαμπόκι και οι ντομάτες που προστέθηκαν στα είδη διατροφής, αλλά και παλιότερα προϊόντα, ιδιαίτερα η ζάχαρη και το ρύζι, ήταν πια διαθέσιμα στους Ευρωπαίους σε μεγαλύτερες ποσότητες.

E. Burns, ό.π., σ. 191

Συμπληρωματικό Κείμενο 21

Η ΑΝΑΒΙΩΣΗ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ - ΤΡΑΓΙΚΗ ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Η τραγικότερη και περισσότερο κατακριτέα, από τη σκοπιά του ανθρωπισμού, συνέπεια της Εμπορικής Επανάστασης ήταν η αναβίωση της δουλείας – της αγοραπωλησίας δηλαδή ανθρωπίνων όντων για καταναγκαστική εργασία με σκοπό το κέρδος. Η δουλεία είχε πρακτικά εξαφανιστεί από το χώρο του ευρωπαϊκού πολιτισμού γύρω στο έτος 1000. Η ανάπτυξη όμως της εξορυκτικής δραστηριότητας και των μεγάλων φυτειών στις αγγλικές, ισπανικές και πορτογαλικές αποικίες οδήγησε σε τεράστια ζήτηση ανειδίκευτης εργασίας. Αρχικά οι αποικιστές δοκίμασαν να χρησιμοποιήσουν ως δούλους ιθαγενείς Αμερικανούς, αλλά αυτοί αποδείχτηκαν κατά κανόνα ιδιαίτερα ευαίσθητοι στις ευρωπαϊκές μολυσματικές αρρώστιες. Το πρόβλημα λύθηκε τον 16^ο αιώνα, όταν προστέθηκε ένα ακόμα «εμπόρευμα» στο σύστημα του παγκοσμίου εμπορίου, με την «εισαγωγή» Αφρικανών στην Αμερική. Από τότε και ως τον 19^ο αιώνα, η δουλεία ήταν οργανικό μέρος του ευρωπαϊκού αποικιακού συστήματος, ιδιαίτερα σε εκείνες τις περιοχές που παρήγαν τροπικά αποικιακά προϊόντα, λ.χ. ζαχαροκάλαμο, καπνό και, μετά το 1780, βαμβάκι.

Συμπληρωματικό Κείμενο 22

ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ – ΕΜΠΟΡΙΟ ΔΟΥΛΩΝ

Και επειδή οι Ινδιάνοι γενικά δεν έχουν σκλάβους –ένας κασίκ έχει το πολύ-πολύ έναν ή δύο, τρεις ή τέσσερις- οι άρχοντες πήγαιναν στα χωριά και έπαιρναν πρώτα όλα τα ορφανά έπειτα ζητούσαν ένα παιδί, από αυτούς που είχαν δύο, δύο, από αυτούς που είχαν τρία. Μ' αυτόν τον τρόπο, ο κασίκ έφτανε στον αριθμό που είχε ζητήσει ο τύραννος. Ο λαός ούρλιαζε, φώναζε, γιατί είναι άνθρωποι – αυτό δα φαίνεται- αγαπούν πολύ τα παιδιά τους. Ανάμεσα στα χρόνια 1523 και 1533 επειδή πολλές φορές έγινε αυτό, οι Ισπανοί τελικά αφανίσανε όλο το βασίλειο. Επί εξ ως επτά χρόνια, πέντε ή εξ πλοία είχαν στήσει αυτό το εμπόριο, με το να μεταφέρουν χιλιάδες Ινδιάνους στον Παναμά και στο Περού, για να πουληθούν σκλάβοι, Όλοι αυτοί οι Ινδιάνοι πέθαναν, γιατί έχει αποδειχτεί -πείρα από χιλιάδες φορές- ότι όταν οι Ινδιάνοι απομακρυνθούν από τη γη που γεννήθηκαν, πεθαίνουν ευκολότερα, γιατί δεν τους δίνουν ποτέ αρκετή τροφή και τους φορτώνουν μόχθο. Πραγματικά, δεν πουλιούνται και αγοράζονται, παρά για να δουλεύουν. Περισσότεροι από πεντακόσιες χιλιάδες Ινδιάνοι, τόσο ελεύθεροι όσο κι εγώ, άφησαν την επαρχία, σαν σκλάβοι. Άλλες πεντακόσιες ή εξακόσιες χιλιάδες πέθαναν ως τα τώρα, από τους καταχθόνους πολέμους που τους έκαναν οι Ισπανοί, και από τη φρικτή σκλαβιά που τους επιβάλανε. Και τώρα, τους σκοτώνουν. Όλος αυτός ο αφανισμός ήταν ασχολία που κράτησε δεκατέσσερα χρόνια. Σήμερα, σε όλη την επαρχία της Νικαράγουας θα είναι τέσσερις ή πέντε χιλιάδες άτομα. Οι Ισπανοί με τις υπηρεσίες που απαιτούν και την καθημερινή καταπίεση που γίνεται στον καθένα, τους εξαφανίζουν ολοένα, ενώ ήταν, όπως το έχω πει, μια από τις επαρχίες τις πιο κατοικημένες στον κόσμο.

Βαρθολομαίου Ντε Λα Κάζας, 1552, Η καταστροφή των Ινδιάνων, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, σσ. 47-48

Συμπληρωματικό Κείμενο 23

ΑΔΙΚΟΙ ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΣΤΙΣ ΙΝΔΙΕΣ

Και ξέρω απόλυτα καλά ότι ο πόλεμος των Ινδιάνων ήταν πάντα πολύ δίκαιος, ενώ οι χριστιανοί, ούτε ένας από τους πολέμους τους δεν ήταν δίκαιος. Αντίθετα, ήταν διαβολικοί και εξαιρετικά άδικοι, πιο άδικοι από τους πολέμους οποιουδήποτε τύραννου που υπήρξε ποτέ. Το βεβαιώνω για όλους τους πολέμους που έγιναν σε όλες τις Ινδίες.

Βαρθολομαίου Ντε Λα Κάζας, ό.π. σ. 34

Συμπληρωματικό Κείμενο 24

ΟΙ ΙΘΑΓΕΝΕΙΣ

Γενικά, όλους αυτούς τους κάθε είδους απειράριθμους λαούς, ο Θεός τους έχει πλάσει εξαιρετικά απλούς, χωρίς κακίες και δολιότητες, είναι πολύ υπάκουοι και πολύ πιστοί στους φυσικούς τους αφέντες και τους χριστιανούς όπου υπηρετούν. Είναι οι πιο ταπεινοί οι πιο υπομονετικοί, οι πιο ειρηνόφιλοι και ήσυχοι μέσα σε όλον τον κόσμο. Αθόρυβοι, χωρίς μνησικακία, ούτε βιαιότητες, ούτε μαλώματα, χωρίς εμπάθεια, χωρίς μίσος, χωρίς την επιθυμία της εκδίκησης. Και ακόμα είναι άνθρωποι με διάπλαση επισφαλή, λεπτή και εύθραυστη, δύσκολα προσαρμόζονται στις εργασίες και πεθαίνουν πολύ εύκολα, από οποιαδήποτε ασθένεια. Οι δικοί μας, οι γιοι των πριγκίπων και των αρχόντων, που είναι μεγαλωμένοι στην ευμάρεια και στην ευζωία, δεν είναι τόσο εύθραυστοι όπως αυτοί, και μάλιστα όχι πιο εύθραυστοι από τους Ινδιάνους χωρικούς. Επίσης είναι πολύ φτωχοί άνθρωποι, κατέχουν ελάχιστα και δεν θέλουν να κατέχουν πρόσκαιρα αγαθά. Έτσι, δεν είναι υπερήφανοι, ούτε φιλόδοξοι, ούτε πλεονέχτες. Η τροφή τους δεν είναι αφθονότερη, ούτε καλύτερη, ούτε λιγότερο φτωχιά, από την τροφή των Αγίων Πατέρων της ερήμου. Γενικά είναι γυμνοί, δεν καλύπτουν παρά ότι οφείλει να σκεπαστεί. Το πολύ-πολύ να σκεπαστούν με μια μπαμπακερή κουβέρτα, ενάμισυ με δύο πήχεις τετραγωνικούς. Για κρεβάτια έχουν ψάθες ή επί τέλους θα κοιμηθούν σε κάτι δίχτυα που τα κρεμούν, και που στη γλώσσα του νησιού Εσπανιόλ τα ονομάζουν αμάκ.

Η κρίση τους είναι καθαρή, γερή και ζωντανή. Είναι πολύ υπάκουοι, ικανοί για κάθε διδασχή, πολύ κατάλληλοι να δεχτούν την αγία μας πίστη, την καθολική και να αποκτήσουν ήθη ενάρετα. Ο Θεός δεν έπλασε κόσμο που να παρουσιάζει γι' αυτόν το σκοπό μικρότερα εμπόδια.

Μόλις ακούσουν να γίνεται λόγος για ζητήματα της πίστης επιμένουν τόσο να τα γνωρίσουν και να εξασκήσουν τις ιερές εντολές της Εκκλησίας και την ιερά λατρεία, ώστε πραγματικά οι κληρικοί θα πρέπει να έχουν λάβει από το Θεό ειδική χάρη, για να τους υποφέρουν.

Βαρθολομαίου Ντε Λα Κάζας, ό.π., σσ. 21-22

Συμπληρωματικό Κείμενο 25

ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ»

Μόνο στη δεκαετία του 1840 το προλεταριάτο, αυτό το παιδί της Βιομηχανικής Επανάστασης, και ο κομμουνισμός που συνδεόταν τώρα με τα κοινωνικά της κινήματα -το φάσμα του Κομμουνιστικού Μανιφέστου- εξαπλώθηκαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Ακόμα και το όνομα της Βιομηχανικής Επανάστασης αντικατοπτρίζει τον σχετικά όψιμο αντίκτυπό της στην Ευρώπη. Η έννοια υπήρξε στη Βρετανία πριν από τη λέξη. Μόνο στη δεκαετία του 1820 Άγγλοι και Γάλλοι σοσιαλιστές – μια ομάδα που εμφανιζόταν για πρώτη φορά- επινόησαν τον όρο, προφανώς σε αναλογία με την πολιτική επανάσταση στη Γαλλία.

E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1992, σ. 47

Συμπληρωματικό Κείμενο 26

ΧΡΟΝΙΚΗ ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Ας αρχίσουμε με τη Βιομηχανική Επανάσταση, δηλαδή με τη Βρετανία. Εκ πρώτης όψεως η αφετηρία είναι ανεξιχνίαστη, διότι ο αντίκτυπος αυτής της επανάστασης δεν έγινε αισθητός με τρόπο εμφανή και αλάθητο – τουλάχιστον έξω από την Αγγλία- παρά αρκετά αργά στην περίοδο που μας απασχολεί: σίγουρα όχι πριν από το 1830 και πιθανόν όχι πριν από το 1840, ή εκεί γύρω. Μόνο στη δεκαετία του 1830 άρχισαν η λογοτεχνία και οι τέχνες να ασχολούνται φανερά και έντονα με αυτή την ανάπτυξη της καπιταλιστικής κοινωνίας, αυτόν τον κόσμο όπου όλοι οι κοινωνικοί δεσμοί συντρίφτηκαν εκτός από τους σκληρούς χρυσούς και χάρτινους δεσμούς του χρήματος (η φράση είναι του Carlyle).

E. J. Hobsbawm, *ό.π.* σσ. 46-47

Συμπληρωματικό Κείμενο 27

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΠΡΟΗΓΕΙΤΑΙ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ

Είναι προτιμότερο να εξετάσουμε πρώτη τη Βιομηχανική Επανάσταση για δύο λόγους: αφενός γιατί πράγματι "ξέσπασε" - για να χρησιμοποιήσουμε έναν αμφισβητούμενο όρο - πριν καταληφθεί η Βασίλλη, και αφετέρου γιατί χωρίς αυτήν δεν μπορούμε να καταλάβουμε τους απρόσωπους αναβρασμούς της ιστορίας, που γέννησαν τους πιο περιφανείς άνδρες και τα πιο σημαντικά γεγονότα της περιόδου μας· δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τον ανώμαλο, πολυσύνθετο χαρακτήρα του ρυθμού της.

E. J. Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 47

Συμπληρωματικό Κείμενο 28

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ

Όπου και να οφειλόταν η πρόοδος της Βρετανίας, ασφαλώς πάντως δεν οφειλόταν σε επιστημονική και τεχνολογική υπεροχή. Στις φυσικές επιστήμες οι Γάλλοι ήταν σχεδόν σίγουρα πιο προχωρημένοι από τους Βρετανούς, πλεονέκτημα που το πρόβαλε σε μεγάλο βαθμό η Γαλλική Επανάσταση, τουλάχιστον στα μαθηματικά και τη φυσική, διότι ενθάρρυνε την επιστήμη στη Γαλλία, ενώ οι αντιδραστικοί την υπέβλεπαν στην Αγγλία. Ακόμη και στις κοινωνικές επιστήμες οι Βρετανοί απείχαν πολύ ακόμη από εκείνο το στάδιο υπεροχής που έκανε -και διατήρησε σε μεγάλο βαθμό- την οικονομική επιστήμη κατεξοχήν αγγλοσαξονική υπόθεση· αλλά εδώ η Βιομηχανική Επανάσταση ήταν που έδωσε στην οικονομική επιστήμη την αδιαφιλονίκητη πρωτοκαθεδρία. Ο οικονομολόγος της δεκαετίας του 1870 θα διάβαζε Adam Smith αλλά και -ίσως επωφελέστερα- τους Γάλλους Φυσιοκράτες και ελεγκτές των δημόσιων εσόδων Quesnay, Turgot, Dupont de Nemours, Lavoisier, και ίσως έναν δύο Ιταλούς. Οι Γάλλοι είχαν να παρουσιάσουν πιο πρωτότυπες εφευρέσεις, όπως τον αργαλειό Jacquard (1804) -ένα μηχάνημα πιο σύνθετο απ' όσα επινόησαν οι Βρετανοί- και καλύτερα πλοία. Οι Γερμανοί είχαν ιδρύματα τεχνικής εκπαίδευσης, όπως την πρωσική Bergakademie, που δεν είχε το όμοιό της στη Βρετανία, και η Γαλλική Επανάσταση δημιούργησε αυτό το μοναδικό και εντυπωσιακό ίδρυμα, την Ecole Polytechnique. Η αγγλική παιδεία ήταν κακόγουστη φάρσα, μολονότι οι ανεπάρκειές της αντισταθμιζόνταν κάπως με τα σκυθρωπά σχολεία στα χωριά, και τα αυστηρά, πολυτάραχα δημοκρατικά πανεπιστήμια της καλβινιστικής Σκωτίας, που έστελναν στο νότο πάμπολλους ευφυείς, επιμελείς, φιλόδοξους και γεμάτους ορθολογισμό νέους άνδρες: τον James Watt, τον Thomas Telford, τον Loudon McAdam, τον James Mill. Η Οξφόρδη και το Cambridge, τα μόνα αγγλικά πανεπιστήμια, ήταν πνευματικά ανύπαρκτα, όπως ανύπαρκτα ήταν και τα νυσταλέα ιδιωτικά σχολεία και τα λύκεια, με εξαίρεση τις Ακαδημίες που ίδρυσαν οι Dissenters (οι αποσχισθέντες από την αγγλικανική Εκκλησία), που είχαν αποκλειστεί από το (αγγλικανικό) εκπαιδευτικό σύστημα. Ακόμη και οι αριστοκρατικές οικογένειες που ήθελαν να μορφωθεί ο γιος τους έπρεπε να βασίζονται σε δασκάλους κατ' οίκον ή στα πανεπιστήμια της Σκωτίας. Δεν υπήρχε κανένα απολύτως σύστημα στοιχειώδους εκπαίδευσης πριν από τον κουάκερο Lancaster (και μετά απ' αυτόν τους αγγλικανούς ανταγωνιστές του), που καθιέρωσε ένα είδος εθελοντικής μαζικής παραγωγής στοιχειώδους παιδείας στις αρχές του 19ου αιώνα, δίνοντας έτσι την αφορμή για τις ατέρμονες δογματικές διαμάχες που ταλάνισαν την αγγλική παιδεία. Οι κοινωνικές φοβίες απομάκρυναν τους φτωχούς από τη μόρφωση.

Ευτυχώς, από πνευματική καλλιέργεια λίγα πράγματα ήταν απαραίτητα για να συντελεστεί η Βιομηχανική Επανάσταση. Οι τεχνικές της εφευρέσεις ήταν υπερβολικά απλοϊκές, και με κανέναν τρόπο δεν ξεπερνούσαν τις δυνατότητες του ευφυούς τεχνίτη που πειραματιζόταν στο εργαστήρι του, ή τις κατασκευαστικές ικανότητες του μαραγκού, του μηχανικού του υφαντουργείου και του κλειδαρά: η ιπτάμενη σαίτα στην υφαντουργία, διάφοροι τύποι κλωστικών μηχανών. Ακόμη και

η πιο πολύπλοκη επιστημονική μηχανή, η περιστρεφόμενη μηχανή του James Watt (1784), δεν απαιτούσε περισσότερες γνώσεις φυσικής από αυτές που υπήρχαν ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα -η θεωρία της ατμομηχανής αυτή καθαυτή αναπτύχθηκε εκ των υστέρων από τον Γάλλο Carnot στη δεκαετία του 1820- και μπορούσε να βασιστεί στην πρακτική χρήση ατμομηχανών που είχαν περάσει από αρκετές διαδοχικές φάσεις εξέλιξης, κυρίως στα ορυχεία. Εφόσον υπήρχαν οι κατάλληλες συνθήκες, οι τεχνικές καινοτομίες της Βιομηχανικής Επανάστασης αναπτύχθηκαν αυτοφυώς, εκτός ίσως από τον τομέα της χημικής βιομηχανίας. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι οι πρώτοι βιομήχανοι δεν ενδιαφέρονταν συχνά για την επιστήμη και δεν επεδίωκαν τα πρακτικά της οφέλη.

E. J. Hobsbawm, ό.π. σσ. 49-51

Συμπληρωματικό Κείμενο 29

ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΥΠΑΙΘΡΟ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ (ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΓΕΩΡΓΙΑ)

Το "Σύστημα Spreehamland" για την ανακούφιση των φτωχών, σύστημα που υιοθετήθηκε αυθόρμητα από τοπικούς παράγοντες -ευγενείς με δικαστικές αρμοδιότητες- σε αρκετές περιφέρειες, τόσο το 1795 όσο και μετά από το δύσκολο αυτό έτος, έχει θεωρηθεί η τελευταία συστηματική απόπειρα προστασίας της παλιάς αγροτικής κοινωνίας ενάντια στη διάβρωση του χρήματος. Οι Νόμοι περί σιτηρών, με τους οποίους επιχειρήθηκε η προστασία της γεωργίας από τη μετά το 1815 κρίση, σε πείσμα κάθε οικονομικής ορθοδοξίας, ήταν εν μέρει ένα μανιφέστο ενάντια στην τάση να αντιμετωπίζεται η γεωργία ως μια βιομηχανία όπως όλες οι άλλες, να κρίνεται δηλαδή με βάση τα κριτήρια του κέρδους και μόνο μ' αυτά. Αλλά αυτά όλα δεν ήταν παρά καταδικασμένες ενέργειες οπισθοχώρησης στην τελική εισαγωγή του καπιταλισμού στην ύπαιθρο· τελικά ηττήθηκαν από το κύμα της ριζοσπαστικής προόδου της μεσαίας τάξης μετά το 1830, τον νέο Νόμο περί πτωχών του 1834 και την κατάργηση των Νόμων περί σιτηρών το 1846.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σ. 77

Συμπληρωματικό Κείμενο 30

Η ΛΥΣΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ

Η τεράστια αύξηση στην παραγωγή, που επέτρεψε στη βρετανική γεωργία να προμηθεύει στη δεκαετία του 1830 το 98% των σιτηρών για πληθυσμό 2 ή 3 φορές μεγαλύτερο από τον πληθυσμό των μέσων του 18ου αιώνα, επιτεύχθηκε με τη γενική υιοθέτηση μεθόδων οι οποίες δοκιμάστηκαν για πρώτη φορά στις αρχές

του 18ου αιώνα, με την ορθολογική οργάνωση της παραγωγής και με την επέκταση των καλλιεργημένων εκτάσεων.

Όλα αυτά επιτεύχθηκαν με κοινωνικό μάλλον παρά με τεχνολογικό μετασχηματισμό: με την εξαφάνιση της μεσαιωνικής «κοινοτικής» καλλιέργειας με τους ανοιχτούς αγρούς της και τα κοινά της βοσκοτόπια (το «κίνημα των περιφράξεων»), την εξαφάνιση της γεωργίας των μικροκαλλιεργητών με χαρακτηριστικό την αυτάρκεια, και με την κατάργηση των παλιών αντιεμπορικών τρόπων αντιμετώπισης της γης. Χάρη στις προκαταρκτικές εξελικτικές διεργασίες του 16ου-18ου αιώνα, αυτή η μοναδικά ριζοσπαστική λύση του αγροτικού προβλήματος που έκανε τη Βρετανία χώρα των λίγων μεγάλων γαιοκτημόνων, ενός περιορισμένου αριθμού ενοικιαστών γης με επιχειρηματική συνείδηση και μεγάλου αριθμού αγρεργατών επιτεύχθηκε με ελάχιστα προβλήματα, μολονότι περιοδικά της αντιστέκονταν όχι μόνο οι δύστυχοι φτωχοί αγρότες αλλά και η παραδοσιακή αριστοκρατία της γης.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σσ. 76-77

Συμπληρωματικό Κείμενο 31

Η ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ 1800

Ωστόσο, η έκταση της αστικοποίησης πριν από το 1800 δεν πρέπει να μεγαλοποιείται. Τον 17ο αιώνα το 70-80% των εργαζομένων ήταν ακόμα εργάτες της γης' παράλληλα, το μεγαλύτερο μέρος των "βιομηχανικών" εργατών ήταν εργάτες χειροτεχνίας. Όπως παρατήρησε ένας ιστορικός, ο R. S. Dunn, "η μανιφακτούρα (βιοτεχνία) διατηρούσε ακόμα τη λατινική της σημασία: κατασκευή με το χέρι". Ακόμα και μέχρι το 1800, οι περισσότερες "βιομηχανίες" ήταν μικρά εργαστήρια, όχι εκμηχανισμένα εργοστάσια. Αν και ο πληθυσμός των πόλεων είχε αυξηθεί, μόνο το 3% του ευρωπαϊκού πληθυσμού ζούσε σε μεγάλες πόλεις με πάνω από 100 χιλιάδες κατοίκους. Κοντολογίς, η Βιομηχανική Επανάσταση μόλις άρχιζε και ο θρίαμβος της σύγχρονης αστικοποίησης δεν είχε συντελεστεί ακόμα.

E. Burns, ό.π., σσ. 191-192

Συμπληρωματικό Κείμενο 32

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Εννοείται ότι η Εμπορική Επανάσταση υπήρξε μια από τις σημαντικότερες εξελίξεις στον Δυτικό Κόσμο. Αυτή η ίδια η μορφή της σύγχρονης οικονομικής ζωής θα ήταν αδύνατο να υπάρξει χωρίς την εξέλιξη αυτή, γιατί άλλαξε τη βάση του εμπορίου, από το τοπικό και περιφερειακό επίπεδο του Μεσαίωνα στην παγκόσμια κλίμακα που κατέχει από τότε. Επιπλέον, εξύψωσε τη δύναμη του χρήματος, εγκαίνιασε την κερδοσκοπική επιχείρηση, καθάγιασε τη συγκέντρωση πλούτου και καθιέρωσε τον ανταγωνισμό ως θεμέλιο της παραγωγής και του

εμπορίου. Κοντολογής, η Εμπορική Επανάσταση υπήρξε υπεύθυνη για πολλά συστατικά στοιχεία του καπιταλιστικού καθεστώτος.

E. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τ. Α', εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σ. 180

Συμπληρωματικό Κείμενο 33

Η ΒΑΜΒΑΚΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Η παραδοσιακή άποψη που συνδέει την ιστορία της βρετανικής βιομηχανικής επανάστασης κατά κύριο λόγο με το βαμβάκι είναι συνεπώς ορθή. Η βαμβακοβιομηχανία ήταν η πρώτη που αναπτύχθηκε με επαναστατικό τρόπο, και είναι δύσκολο να βρούμε άλλη βιομηχανία που θα μπορούσε να ωθήσει σε επανάσταση ένα πλήθος μικροεπιχειρηματίες. Ακόμη και στη δεκαετία του 1830 η βαμβακοβιομηχανία ήταν η μόνη στη Βρετανία όπου κυριαρχούσε το εργοστάσιο ή «mill» (το όνομα προέρχεται από τον πιο γνωστό προβιομηχανικό οίκο που χρησιμοποιούσε βαριά μηχανήματα)· αρχικά (1780-1815) κατά κύριο λόγο στην κλώση, την ξάση και σε μερικές δευτερεύουσες εργασίες, ενώ μετά το 1815 όλο και περισσότερο στην ύφανση. Τα «εργοστάσια» με τα οποία ασχολούνταν οι νέοι νόμοι περί εργοστασίων ήταν, ως τη δεκαετία του 1860, αποκλειστικά κλωστούφαντουργικά και κατά κύριο λόγο εργοστάσια επεξεργασίας βαμβακιού. Η εργοστασιακή παραγωγή σε άλλους κλάδους της κλωστούφαντουργίας αναπτύχθηκε με αργό ρυθμό πριν από τη δεκαετία του 1840, ενώ ήταν αμελητέα σε άλλους βιομηχανικούς κλάδους. Ακόμη και η ατμομηχανή, που ήδη το 1815 ήταν σε χρήση σε πολυάριθμες άλλες βιομηχανίες, δεν χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλη έκταση παρά στα μεταλλεία, όπου και για πρώτη φορά εγκαινιάστηκε. Το 1830 οι όροι «βιομηχανία» και «εργοστάσιο», με έννοια που κάπως να πλησιάζει τη σημερινή, σήμαιναν ακόμη, σχεδόν αποκλειστικά, τις περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου όπου υπήρχε βαμβακοβιομηχανία.

Δεν υποτιμούμε τις δυνάμεις που συνέβαλαν στη βιομηχανική καινοτομία για άλλα καταναλωτικά αγαθά, και συγκεκριμένα για άλλα κλωστούφαντουργικά προϊόντα*, τρόφιμα και ποτά, κεραμικά και άλλα είδη νοικοκυριού, καινοτομία που πήρε μεγάλη ώθηση από τη γρήγορη ανάπτυξη των πόλεων. Αφενός όμως οι βιομηχανίες άλλων ειδών απασχολούσαν πολύ λιγότερα άτομα – ούτε μία δεν πλησίαζε το ενάμισι εκατομμύριο ατόμων που απασχολούνταν άμεσα στη βαμβακοβιομηχανία ή ήταν εξαρτημένα από αυτήν το 1833 – και αφετέρου η δυνατότητά τους να προκαλέσουν μετασχηματισμό ήταν πολύ μικρότερη: η

ζυθοποιία, που από πολλές απόψεις ήταν τεχνικά και επιστημονικά πολύ πιο προηγμένος και αυτοματοποιημένος κλάδος, ο οποίος μάλιστα υιοθέτησε επαναστατικές μεθόδους πολύ πριν από το βαμβάκι, ελάχιστα επηρέαζε την οικονομία γύρω του. Το γεγονός αποδεικνύεται από τη μεγάλη ζυθοποιία του Δουβλίνου Guinness, που άφησε τη λοιπή οικονομία του Δουβλίνου και της Ιρλανδίας (όχι όμως και τις τοπικές προτιμήσεις) σχεδόν όπως τη βρήκε πριν από τη λειτουργία των εγκαταστάσεών της. Και μόνο η ζήτηση που σχετιζόταν με το βαμβάκι – για μεγαλύτερη οικοδομική και άλλη δραστηριότητα στις νέες βιομηχανικές περιοχές, για μηχανήματα, για χημικές βελτιώσεις, για βιομηχανικό φωτισμό, για ναυτιλία και για πολλές άλλες δραστηριότητες – ευθύνεται για ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής ανάπτυξης της Βρετανίας ως τη δεκαετία του 1830. Η ανάπτυξη άλλωστε της βαμβακοβιομηχανίας ήταν τόσο σημαντική, και τόσο μεγάλη η βαρύτητά της στο εξωτερικό εμπόριο της Βρετανίας, που την έκανε να επηρεάζει την κίνηση ολόκληρης της οικονομίας.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σσ. 60-62

Συμπληρωματικό Κείμενο 34

ΑΝΘΡΑΚΑΣ - ΟΡΥΧΕΙΑ - ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΣ

Ο άνθρακας είχε το πλεονέκτημα ότι δεν ήταν απλά και μόνο η σημαντικότερη πηγή βιομηχανικής ενέργειας στον 19ο αιώνα αλλά και μια σημαντικότερη μορφή οικιακού καυσίμου, χάρη κυρίως στη σχετική έλλειψη δασών στη Βρετανία. Η ανάπτυξη των πόλεων, και ιδίως του Λονδίνου, έδωσε ώθηση στη γρήγορη ανάπτυξη των ανθρακωρυχείων από τα τέλη ήδη του 16ου αιώνα. Στις αρχές του 18ου αιώνα η εξόρυξη του άνθρακα αποτελούσε ουσιαστικά μια πρωτόγονη σύγχρονη βιομηχανία που χρησιμοποιούσε τις πιο πρώιμες ατμομηχανές (που είχαν επινοηθεί για παρόμοια χρήση στην εξόρυξη μη σιδηρούχων μετάλλων, κυρίως στην Κορνουάλη). Ως εκ τούτου, τα ανθρακωρυχεία δεν χρειάστηκαν και δεν γνώρισαν σημαντική τεχνολογική επανάσταση στην περίοδο που μας απασχολεί. Οι καινοτομίες τους ήταν βελτιώσεις μάλλον παρά μετασχηματισμός των μεθόδων παραγωγής. Η ικανότητα παραγωγής τους όμως ήταν ήδη πολύ μεγάλη και, με τα παγκόσμια κριτήρια, αστρονομική. Το 1800 η Βρετανία παρήγαγε γύρω στα 10 εκατομμύρια τόνους άνθρακα, ή περί το 90% της παγκόσμιας παραγωγής. Η δεύτερη στη σειρά ανθρακοπαραγωγός χώρα, η Γαλλία, παρήγαγε λιγότερο από ένα εκατομμύριο τόνους.

Η τεράστια αυτή βιομηχανία, μολονότι ίσως δεν αναπτυσσόταν αρκετά γρήγορα ώστε να προκαλέσει μία πραγματικά μαζική εκβιομηχάνιση σημερινού τύπου, ήταν ωστόσο αρκετά μεγάλη για να δώσει κίνητρο στη βασική εφεύρεση που έμελλε να μετασχηματίσει τις βιομηχανίες κεφαλαιουχικών αγαθών: το σιδηρόδρομο. Διότι τα

* Σε όλες τις χώρες που διέθεταν κάποιο είδος εμπορεύσιμα βιομηχανικά προϊόντα, τα κλωστοϋφαντουργικά φαίνεται ότι επικρατούσαν: στη Σικελία (1800) κάλυπταν το 74% της αξίας όλων των βιομηχανικών ειδών.

ορυχεία δεν χρειάζονταν απλώς ατμομηχανές μεγάλης ισχύος σε μεγάλες ποσότητες, αλλά και αποτελεσματικά μέσα μεταφοράς μεγάλων ποσοτήτων άνθρακα από το μέτωπο εξόρυξης στο φρέαρ, και ιδίως από την είσοδο της στοάς στο σημείο φόρτωσης. Οι σιδηροτροχιές για τη μεταφορά των βαγονέτων ήταν μια προφανής λύση: δειλεαστικό ήταν να σύρονται τα βαγονέτα αυτά με τη βοήθεια στάσιμων μηχανών· αν πάλι τα έσυραν κινούμενες μηχανές, η λύση δεν φαινόταν και τόσο ανεφάρμοστη. Τέλος, τα έξοδα χερσαίας μεταφοράς τέτοιων ποσοτήτων ήταν τόσο μεγάλα που ήταν πιθανό οι ιδιοκτήτες ανθρακωρυχείων στα μεσόγεια να θεωρήσουν πως αυτά τα βραχυπρόθεσμα μέσα μεταφοράς θα μπορούσαν επωφελώς να χρησιμοποιηθούν και για μακροπρόθεσμες μεταφορές. Η γραμμή από την ανθρακοφόρα περιοχή του Durham προς την ακτή (Stockton-Darlington, 1825) ήταν η πρώτη των σύγχρονων σιδηροδρόμων. Από τεχνολογική άποψη, ο σιδηρόδρομος είναι παιδί του ορυχείου, και ιδίως του ανθρακωρυχείου της βόρειας Αγγλίας. Ο George Stephenson ξεκίνησε ως μηχανοδηγός του Tyneside και, για χρόνια, όλοι σχεδόν οι οδηγοί ατμομηχανών προέρχονταν από την ανθρακοφόρα περιοχή απ' όπου καταγόταν αυτός.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σσ. 69-70

Συμπληρωματικό Κείμενο 35

ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΣ

Καμιά καινοτομία της Βιομηχανικής Επανάστασης δεν εξήψε τόσο τη φαντασία όσο ο σιδηρόδρομος, όπως μαρτυρεί το γεγονός ότι αυτός είναι το μόνο δημιούργημα της εκβιομηχάνισης του 19ου αιώνα που ενσωματώθηκε πλήρως στις εκφράσεις της λαϊκής και της έντεχνης ποίησης. Ακόμη δεν είχε καλά καλά αποδειχτεί η τεχνική του σκοπιμότητα και ωφέλεια στην Αγγλία (γύρω στα 1825-30), και είχαν ήδη γίνει σχέδια κατασκευής του στο μεγαλύτερο μέρος του δυτικού κόσμου, μολονότι η εκτέλεσή τους κατά κανόνα καθυστέρησε. Οι πρώτες μικρές γραμμές εγκαινιάστηκαν στις ΗΠΑ το 1827, στη Γαλλία το 1828 και το 1835, στη Γερμανία και το Βέλγιο το 1835, και ακόμη και στη Ρωσία το 1837. Ο λόγος ήταν αναμφίβολα ότι καμιά άλλη εφεύρεση δεν αποκάλυπτε τόσο έντονα στον μέσο άνθρωπο τη δύναμη και την ταχύτητα της νέας εποχής, αποκάλυψη που ήταν περισσότερο εντυπωσιακή λόγω της καταπληκτικής τεχνικής ωριμότητας ακόμη και των πρώιμων σιδηροδρόμων. (Ταχύτητες ως 60 μίλια την ώρα, για παράδειγμα, ήταν εντελώς εφικτές στη δεκαετία του 1830 και δεν βελτιώθηκαν ουσιαστικά με τις μεταγενέστερες ατμομηχανές). Ο σιδηρόδρομος, που πάνω στις φιδωτές του ράγες έτρεχαν σαν τον άνεμο τεράστια βαγόνια αφήνοντας σύννεφα καπνού και διέσχιζαν χώρες και ηπείρους, ο σιδηρόδρομος, που οι επιχωματώσεις και εκχωματώσεις του, οι γέφυρες και οι σταθμοί του αποτελούσαν δημόσια έργα που μπροστά τους οι Πυραμίδες και τα ρωμαϊκά υδραγωγεία, ακόμη και το Μεγάλο Σινικό Τείχος, χωριούσαν και φάνταζαν δείγματα επαρχιωτισμού, ο

σιδηρόδρομος, λοιπόν, ήταν το ίδιο το σύμβολο του θριάμβου του ανθρώπου μέσω της τεχνολογίας.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σσ. 70-71

Συμπληρωματικό Κείμενο 36

Η ΡΑΓΔΑΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΩΝ

Ο λόγος γι' αυτή την ξαφνική, τεράστια και εντελώς απαραίτητη ανάπτυξη έγκειται στο φαινομενικά παράλογο πάθος με το οποίο επιχειρηματίες και επενδυτές "ρίχτηκαν" στην κατασκευή σιδηροδρόμων. Το 1830 υπήρχαν μερικές δωδεκάδες μίλια σιδηροδρομικών γραμμών σε όλο τον κόσμο - κυρίως η γραμμή από το Liverpool στο Manchester. Ως το 1840 υπήρχαν 4.500 μίλια και ως το 1850 πάνω από 23.500 μίλια. Οι πιο πολλές γραμμές σχεδιάστηκαν σε περιόδους κερδοσκοπικού παραληρήματος, γνωστού ως "μανία των σιδηροδρόμων", όπως του 1835-37, και ιδίως του 1844-47' οι πιο πολλές κατασκευάστηκαν κατά μέγα μέρος με βρετανικά κεφάλαια, βρετανικό σίδηρο, βρετανικά μηχανήματα και τεχνολογία. Αυτές οι επενδυτικές εξάρσεις φαίνονται παράλογες διότι, στην πραγματικότητα, λίγοι σιδηρόδρομοι ήταν πιο αποδοτικοί για τους επενδυτές από άλλες μορφές επιχειρήσεων' οι πιο πολλοί απέφεραν περιορισμένα κέρδη και πολλοί κανένα κέρδος: το 1855 ο μέσος τόκος για κεφάλαιο επενδυμένο στους βρετανικούς σιδηροδρόμους ήταν μόνο 3,7%. Χωρίς αμφιβολία, μερικοί κερδοσκόποι και επιχειρηματίες κέρδιζαν εξαιρετικά πολλά από τους σιδηροδρόμους, αλλά όχι και ο κοινός επενδυτής. Παρ' όλα αυτά, ως το 1840 είχαν επενδυθεί στους σιδηροδρόμους 28 εκατομμύρια στερλίνες και ως το 1850, 240 εκατομμύρια στερλίνες.

Ποιος είναι ο λόγος; Το βασικό χαρακτηριστικό της Βρετανίας, κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων γενεών της Βιομηχανικής Επανάστασης, ήταν ότι οι εύπορες και οι πλούσιες τάξεις συσσωρεύαν εισόδημα τόσο γρήγορα και σε τόσο μεγάλες ποσότητες ώστε να έχουν πια εξαντλήσει τις δυνατότητες δαπάνης και επένδυσης. (Το ετήσιο πλεόνασμα που μπορούσε να επενδυθεί στη δεκαετία του 1840 υπολογίζεται σε 60 περίπου εκατομμύρια στερλίνες.) Αναμφίβολα, οι φεουδαλικές και αριστοκρατικές κοινωνίες θα κατόρθωναν να σπαταλήσουν μεγάλο μέρος των χρημάτων αυτών σε αχαλίνωτες διασκεδάσεις, πολυτελή κτίρια και άλλες αντιοικονομικές δραστηριότητες.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σσ. 72-73

Συμπληρωματικό Κείμενο 37

Έτσι, σχεδόν απαλλαγμένες από φόρους, οι μεσαίες τάξεις εξακολούθησαν να συσσωρεύουν πλούτο σε βάρος του πεινασμένου λαού, του οποίου η πείνα ήταν το αντάλλαγμα για τα πλούτη αυτά. Και καθώς δεν ήταν αγρότες που θα

αρκούνταν να αποθησαυρίζουν τα πλούτη τους σε μάλλινες κάλτσες ή να τα κάνουν χρυσά βραχιόλια, έπρεπε να βρουν επικερδείς επενδύσεις για να τα διοχετεύσουν.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σσ. 73-74

Συμπληρωματικό Κείμενο 38

Ο John Francis, εξετάζοντας το 1851 την επενδυτική μανία, περιέγραψε τον πλούσιο ο οποίος "είδε τη συσσώρευση του πλούτου, που σε έναν βιομηχανικό λαό πάντοτε ξεπερνά τις συνήθεις μορφές επένδυσης, να χρησιμοποιείται θεμιτά και δίκαια. [...] Είδε τα χρήματα που στη νεότητά του σπαταλήθηκαν σε πολεμικά δάνεια, και στην ωριμότητά του ξοδεύτηκαν ανώφελα στα ορυχεία της Νότιας Αμερικής, να αξιοποιούνται στην κατασκευή δρόμων, στην απασχόληση εργατικών χεριών και στην ανάπτυξη επιχειρήσεων. Η απορρόφηση κεφαλαίου [από τους σιδηροδρόμους], μολονότι άκαρπη, ήταν τουλάχιστον μια απορρόφηση στη χώρα που το παρήγαγε. Αντίθετα από ό,τι συνέβαινε με τα ξένα ορυχεία και τα ξένα δάνεια, τα χρήματα αυτά δεν μπορούσαν να εξαντληθούν ή να χάσουν εντελώς την αξία τους".

Κατά πόσο το κεφάλαιο αυτό θα μπορούσε να έχει βρει άλλες μορφές επένδυσης στο εσωτερικό της χώρας - στην οικοδόμηση π.χ.- είναι ένα ακαδημαϊκό ερώτημα με αμφίβολη ακόμη απάντηση. Στην πραγματικότητα, βρήκε τους σιδηροδρόμους, που δεν θα μπορούσαν με κανένα τρόπο να κατασκευαστούν τόσο γρήγορα και σε τόσο μεγάλη κλίμακα, χωρίς το χείμαρρο κεφαλαίου που επενδύθηκε σ' αυτούς, ιδίως στα μέσα της δεκαετίας του 1840. Ήταν μια ευτυχής συγκυρία, διότι οι σιδηρόδρομοι έλυσαν σχεδόν όλα τα προβλήματα της οικονομικής ανάπτυξης μονομιάς.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σσ. 74-75

Συμπληρωματικό Κείμενο 39

JEAN MONNET

Ο Jean Monnet (1888-1979), ένας οικονομολόγος, είχε αρχίσει την καριέρα του ως επικεφαλής της οικογενειακής επιχείρησης brandy στο Cognac. Από το 1920 μέχρι το 1923 ήταν Γενικός Γραμματέας της Κοινωνίας των Εθνών και το 1940 έδωσε στον Τσώρτσιλ την ιδέα μιας Γαλλο-Βρετανικής Ένωσης. Από το 1947 έως το 1949 ήταν επικεφαλής του Εθνικού Οικονομικού Προγράμματος της Γαλλίας το οποίο συνέχισε σε διάφορα υπουργεία. Πίστευε διακαώς στην πλήρη Ευρωπαϊκή Ένωση - τόσο πολιτική και στρατιωτική όσο και οικονομική. Ο στόχος του ήταν να επιτευχθεί βήμα-βήμα ό,τι εκαλείτο «θεωρία της λειτουργικότητας» δηλαδή μεταφέροντας σταθερά έναν ολοένα αυξανόμενο αριθμό λειτουργιών ή «σφαίρες δραστηριοτήτων» από εθνικό σε υπερεθνικό έλεγχο. Ήταν ο διάδοχος του Αριστείδη Briand και έχει ονομαστεί ο «Πατέρας της Ευρώπης».

Norman Davies, *Europe, A History*, εκδ. Pimlico, London, 1997, σ. 1083

Συμπληρωματικό Κείμενο 40

ROBERT SCHUMAN

Ο Robert Schuman (1886-1963), καθολικός, ήταν μαθητής και του Sangnier και του Monnet. Πριν τον πόλεμο ήταν βουλευτής. Κατά τη διάρκεια του πολέμου πολέμησε στην Αντίσταση και φυλακίστηκε. Μετά τον πόλεμο έγινε ιδρυτικό μέλος του Καθολικού MRP, του οποίου ο Sangnier ήταν επίτιμος Πρόεδρος. Την κρίσιμη στιγμή, το 1948-50, ήταν επικεφαλής του Γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών, της Quai d' Orsay.

Norman Davies, ό.π., σ. 1083 (μτφρ. Ε. Μουρδουκούτα)

Συμπληρωματικό Κείμενο 41

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΣΟΥΜΑΝ (SCHUMAN)

Το Πρόγραμμα Σουμάν του Μαΐου 1950 πρότεινε ένα μακροπρόθεσμο πακέτο οικονομικών, στρατιωτικών και πολιτικών θεσμών. Πρότεινε έναν οικονομικό οργανισμό που θα συντόνιζε τη βιομηχανία σιδήρου και χάλυβος και πρότεινε επίσης έναν ευρωπαϊκό στρατό, που μαζί θα οδηγούσαν στην ίδρυση των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης. Και προετοιμάστηκε μυστικά, χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με το Λονδίνο. Στην πραγματικότητα, το οικονομικό στοιχείο εξέλιπε, ενώ τα στρατιωτικά και πολιτικά στοιχεία μπήκαν στο ράφι. Από δω και στο εξής, οι τρεις παράγοντες της Ευρωπαϊκής ενοποίησης προορίζονταν να προσδεύσουν κατά διάφορα χωριστά στάδια και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές.

Η κύρια δύναμη του Σχεδίου Σουμάν βρισκόταν στην πορεία του για Γαλλο-Γερμανική συμφιλίωση. Εμφανίστηκε σε μια κρίσιμη στιγμή όταν η Γερμανία βρισκόταν στην αρχή θεαματικής οικονομικής επέκτασης, αλλά ήταν ακόμη πολιτικά απομονωμένη. Ο Καγκελάριος Αντενάουερ είχε ζήσει όλη τη ζωή του στη σκιά των Γαλλο-Γερμανικών πολέμων και μοιράστηκε τον φιλελεύθερο και δημοκρατικό καθολικισμό του Σουμάν.

Η προοπτική αρμονίας μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας βοήθησε σε συμφωνία στην οποία κανείς δεν μπορούσε λογικά να αντιπαχθεί.

Η Ευρωπαϊκή Κοινοπραξία Άνθρακα και Χάλυβα (1951-) ήταν το πρωτότοκο παιδί του Σχεδίου Σουμάν. Σχεδιάστηκε για να εμποδίσει την επανεμφάνιση μιας χωριστής στρατιωτικο-βιομηχανικής βάσης σε κάθε χώρα-μέλος και ο πρώτος της πρόεδρος ήταν ο Jean Monnet. Η ιδρυτική του συνθήκη που υπογράφηκε το Μάιο του 1951, έφερε μαζί τους έξι - Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία και Benelux. Συμφώνησαν να διευθύνουν το ελεύθερο εμπόριο στον άνθρακα και το ατσάλι, να

τηρούν κοινούς κανονισμούς διευθύνοντας την παραγωγή και τον ανταγωνισμό και κυρίως στο γεγονός καταφανούς κρίσης, να ελέγχουν τις τιμές και την παραγωγή. Ήταν μια ολοφάνερη επιτυχία. Η Βρετανία δεν συμμετείχε.

Norman Davies, ό.π., σ. 1084 (μτφρ. Ε. Μουρδουκούτα)

Συμπληρωματικό Κείμενο 42

Η ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΩΝ ΗΠΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Αντιμέτωπες με το γερμανικό επεκτατισμό, και έπειτα με τις δύο απειλές του κομμουνισμού και του φασισμού, οι δημοκρατικές Δυτικές Δυνάμεις μπορούσαν μόνο να επιβιώσουν καλώντας τις ΗΠΑ αρχικά το 1917-18 και έπειτα το 1941-45. Μετά το 1945 βασίστηκαν πολύ στην Αμερικανική δύναμη για να αντέξουν την πρόκληση μιας αλαζονικής Σοβιετικής αυτοκρατορίας. Μόνο το 1990, με τη Γερμανία ξαναενωμένη και τη Σοβιετική Ένωση σε κατάρρευση, μπορούσαν οι Ευρωπαίοι να συνοψίσουν τη φυσική πορεία της ανάπτυξής τους που διακόπηκε τόσο βίαια εκείνο το όμορφο καλοκαίρι του 1914.

Norman Davies, ό.π., σ. 900 (μτφρ. Ε. Μουρδουκούτα)

Συμπληρωματικό Κείμενο 43

ΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΜΕΣΣΙΝΑΣ - ΓΕΝΝΗΣΗ ΕΟΚ

Η Διάσκεψη της Μεσσίνας το 1955 σημειώνει τη στιγμή κατά την οποία η Ευρωπαϊκή κίνηση στράφηκε προς την οικονομική ολοκλήρωση ως το κυρίαρχο στοιχείο στη στρατηγική της. Ο πολιτικός τομέας δεν προόδευε· τα μέλη αποφάσισαν ότι μια δυνατή και επιτυχημένη οικονομική κοινότητα θα άνοιγε το πιο βέβαιο μονοπάτι για να επιτευχθούν οι μακροπρόθεσμοι πολιτικοί της στόχοι. Επρόκειτο να κρατήσει αυτή η διαδικασία περισσότερο από τριάντα χρόνια. Οι δύο συνθήκες που υπογράφηκαν στη Ρώμη (25 Μαρτίου 1957) ενσωμάτωσαν την απόφαση των έξι να επεκτείνουν την επιτυχία της ECSC σ' όλους τους τομείς της εμπορικής και οικονομικής τους ζωής. Οδήγησαν στην γέννηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ), αλλιώς γνωστής ως Κοινή Αγορά, η οποία επισήμως γεννήθηκε την 1η Ιανουαρίου 1958. Οι κύριοι στόχοι ήταν να απαλείψουν όλους τους εσωτερικούς φόρους, να σχηματίσουν μια κοινή πολιτική εξωτερικού εμπορίου, να εναρμονίσουν τη μεταφορά, την γεωργία και τη φορολογία, να εξαλείψουν τα εμπόδια στον ελεύθερο ανταγωνισμό και να ενθαρρύνουν την κίνηση κεφαλαίου, εργασίας και επιχειρήσεων.

Norman Davies, ό.π., σσ. 1084-1085 (μτφρ. Ε. Μουρδουκούτα)

Συμπληρωματικό Κείμενο 44

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΓΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗ

Η θριαμβευτική οικονομική ανάρρωση της Δυτικής Ευρώπης αναπόφευκτα κέντρισε τα πνεύματα. Εάν καθεμιά από τις εθνικές οικονομίες είχε πάει τόσο καλά μόνη της, πόσο πολύ περισσότερο θα μπορούσαν να ευημερήσουν ενωμένες, εάν όλα τα πολλαπλά εμπόδια μεταξύ των εθνικών κρατών εξαλείφονταν. Εδώ βρισκόταν το σπέρμα μιας ιδέας που θα έδινε στην παραπαίουσα κίνηση για Ευρωπαϊκή ένωση μια νέα πηγή ζωτικότητας και θα απευθυνόταν όχι μόνο σ' εκείνους που είδαν την οικονομική ενοποίηση ως ένα περιορισμένο τέλος από μόνο του αλλά επίσης και σ' εκείνους που την είδαν ως ένα εργαλείο για να φθάσουν σε μια περισσότερο θεμελιώδη πολιτική εξέλιξη.

Μόλις οι Αγγλοσάξονες αρνήθηκαν να πάρουν την αρχηγία, ο Ευρωπαϊκός κλήρος έπεσε βασικά στους Γάλλους. Αντίθετα από τους Γερμανούς και Ιταλούς, οι Γάλλοι είχαν αποκατασταθεί στη θέση τους στο νικητήριο συνασπισμό.

Συγχρόνως έφεραν βαρέως τον δευτερεύοντα ρόλο που δόθηκε σ' αυτούς. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η λιγότερο εθνικιστική πτέρυγα της κυριαρχούσης Γκωλικής κίνησης βρέθηκε μπροστά σε μια ιστορική ευκαιρία. Στις 20 Ιουλίου 1948 μια δήλωση υπέρ της Ευρωπαϊκής ενοποίησης έγινε από τον αποχωρούντα Γάλλο Υπουργό Εξωτερικών τον George Bidault. Μετά από αυτό, ο Monnet, ο Schuman και ο Pleven θα αποδέχονταν όλοι την πρόκληση.

Norman Davies, ό.π., σ. 1082-1083 (μτφρ. Ε. Μουρδουκούτα)

Συμπληρωματικό Κείμενο 45

Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΞΥ 1914 ΚΑΙ 1945

Στο ηθικό μέτωπο, πρέπει κανείς να σημειώσει τη φοβερή αντίθεση μεταξύ της υλικής προόδου του Ευρωπαϊκού πολιτισμού και της φοβερής οπισθοδρόμησης στις πολιτικές και πνευματικές αξίες. Η στρατοκρατία, ο φασισμός και ο κομμουνισμός βρήκαν τους οπαδούς τους όχι μόνο στις χειραγωγούμενες μάζες των πλέον βασανισμένων εθνών αλλά μεταξύ των πλέον μορφωμένων ελίτ της Ευρώπης και στις πιο δημοκρατικές χώρες.

Norman Davies, ό.π., σ. 899 (μτφρ. Ε. Μουρδουκούτα)